

A nyelv mostohagyermek

Valeria Kochot egyszer egy felolvasóesten arra kérték, hogy fordítsa le magyarra *Elegie* című versének egy sorát („umgeben von den Fliesen gleichgültigblankes Gaffen im Spital“) A vállalkozás reménytelen volt. Valeria Koch és Koch Valéria ugyanis nem beszéltek egymás nyelvét.

Koch a „nyelv mostohagyermekként“ 1949-ben egy dél-magyarországi német családban jött a világra, s ahogy nyelve, identitása is kettős. Német nyelven fogalmazó költészete az új német irodalom büszkesége, mindemellett élete végéig kettős nyelvi kötődéssel, két-nyelvű költőként alkotott. A *Stiefkind der Sprache* című posztumusz kötet Valeria Koch német nyelvű műveiből a teljesség igénye nélkül válogat. A *Zuversicht*, a *Sub rosa* és a *Wandlung* ciklus lírája, az 1994 utáni versek, valamint Koch esszéi egy kötetben önálló kompozícióvá rögzítik a tíz éve elhunyt költőnő életművének német nyelvű felét. A VUDAK (Magyarországi Német Alkotók és Művészek Szövetségének) gondozásában megjelent kétszáz oldalas könyv egyszerű tipográfiája jó stílusérzékkel

Valeria Koch: *Stiefkind der Sprache*. 2. kiadás, Bp., VUDAK, 2008

materializálja a Koch-verseket. Szemfényvesztésnek nyoma sincs, a szerény külső pedig kíméletlenül szögeli oda a lecsupaszított versmondásokat. Visszafogott, háttározott, letisztult és mégis világokat nyit meg a Koch-líra. Nemzetiségi és nemzetek fölött álló egyszerre, német-magyar, magyar-német: európai. A származástudat, a kisebbségi lét, a szülőföld távolsága Koch költészetének is alapélménye, sajátos intellektualizmusa, a modern német nyelvű költészet és filozófia iránti érzékenysége azonban kiemeli kortársai közül. A magyarországi német költészetben divatos tájnyelv nála alig-alig bukkan fel, perspektívája inkább metafizikus, a lét és a kor nagy kérdéseinek személyes újrafogalmazása foglalkoztatja. *Wandlung* versciklusában a rendszerváltásra is mint egzisztenciális problémára tekint: az 1989-es *Mein Jahrgang* című verse a pusztai vándorlás biblikus toposza köré szerveződik, ahol a nép felszabadulása után menthetetlenül szembekerül az önazonosság kérdésével („Müssten auch wir unsere inneren Mauern abbauen und suchen / nach Identität...“). Hasonló gondolat fogalmazódik meg egyik leghíresebb, *Permanenz* című versében. Az állandóság biztonságát itt a belsővé tett korlátok biztosítják: „Die Mauer in uns / befestigt unsere bestehende / gemeinsame Einsamkeit.“ A *Wandlung* 1992-ben írt versei már le is számolnak a rendszerváltás eszményképével. A *Satzanalyse* és a *Phantom der Freiheit* című versekben a szabadság, amely legyőzi a kommunizmus kísértetét: álomkép.

Mindezt Valeria Koch a ciklus címadó versében az emberi lét időlegességének heideggeri¹ gondolatával húzza alá: „was war sei wahr / was wird leicht irrt

¹ A filozófus hatása nem véletlen, Koch Heideggerből írta a doktori disszertációját.

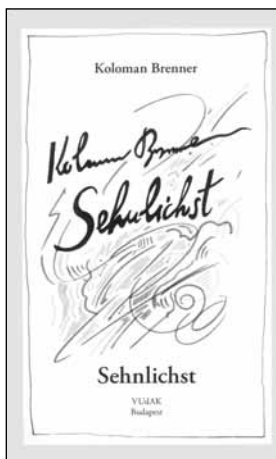
/ allein das Jetzt noch nicht verletzt.“ A költőt a gyermekkor is inkább csak mint a jelen ellenpontja érdekli, az üveggolyó-gyermeklét tisztasága a felnőttkor borújával szemben. *Perlen* című versében már-már József Attila-i vágyakozással idézi fel „az elveszett gyermekkor sparherd-melegét”, ahová még nem tette be lábát a halál. Apjának tragikus elvesztése korán ismerős közelségbe hozta az elmúlás gondolatát, s ez, ha később ironikus-intellektuális távolságtartással is, de alapvetően meghatározó költői létélményévé vált: „jenseits / des Jenseits / im perlenden Nu / rundet sich Ruhe / zum bleibenden Du” vagy: „Nicht nur du wachst / auch der Tod in dir.”

Koch szűkszavú, nyelvileg pontosan megformált mondatai nagy műgondról vallanak, versei hosszan csiszolt ékszerek, melyekből újabb és újabb jelentések csillannak fel. Elejtett félszavaiban éppúgy ott a vallásos, mint a szerelmes vonulat. Majdnem önirónia tehát, ahogy a rébuszai között elővillan egy-egy valódi szójáték. Az *Alle meine Freunde* című versének minden sorából egy nagy szellemi előd neve bukkan elő, s az összefüggés nélküli elemekből különös egység szerveződik. Thomas Mann, Heidegger, Wittgenstein, Hölderlin, Rilke, Kant árnyai kísértenek itt, s ezt gondolatban kiegészíthetnénk akár Pilinszky, József Attila vagy Ingeborg Bachmann nevével is. Ők Valeria Koch „barátai”, elődei, példaképei. Az ő identitásukból meríti a sajátját, az ő nyelvükből a költészetét, a tiszta dalformától a szabad versen át az epigrammáig. A modernség igényét követi, európai akar lenni, s ezt nehezen látja összeegyeztethetőnek a kisközösségekben lelt témákkal. Költészete – melyben nemzetiségi hovatartozását egyes szám első személyben próbálja meghatározni – híd az érzelme-központú nemzetiségi és az intellektuális irodalom között. A kötet címadó versében, az 1987-ben Budapesten írt *Stiefkind der Sprache*-ben azonban éppen e költői szerep vállalhatatlanságáról ír. A mű megrázó szembesülés az egymásnak feszülő két identitás egyént felmorzsoló mechanizmusával, a hézagosan illeszkedő nyelvi rendszerek réseiben eltűnő költő kilátástalanságával: „Takte bring dein Lied / du bist ein fremdes Glied / geworden und geblieben / hier kein Grund dich zu lieben / dort kein zu achten / leer sind die Frachten.” A senki földjére hullott költemények azóta önálló világgá érettek, s ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a 2008-ban másodszer megjelent *Stiefkind der Sprache* kötet pusztá ténye.

Jenei Miklós

Vallomás és bírálat

Karcsú lírai kötet, szűkszavú, ám tömör, erőteljes nyelven kifejezett életérzés. A legbensőbb vágy megformálása e lírai gyűjtemény, erre utal a cím, *Sehulichst*. A szerző most közreadott kötete 2007-ben jelent meg a VUdAK gondozásában. Korábban német nyelvű hetilapokban, antológiákban találkozott az olvasóközönség verseivel. A soproni születésű, német anyanyelvű költő gondolkodására erősen rányomja bélyegét a kisebbségi lét és a rendszerváltás, a vasfü-

Koloman Brenner: *Sehulichst*. Bp., VUdAK, 2007

göny lebontásának közvetlenül átélte negatív és pozitív élményei. Húszévesen élte meg ezt a nemcsak Magyarország és a magyarországi németiség számára, hanem Európa számára is fontos eseményt. Hogy szűkebb hazája, Sopron, és annak hagyományai mennyire fontosak számára, az a kötet első ciklusából egyértelműen kiderül. Nemcsak a város jellegzetes színtereit, de a hagyományait, az ott élő népcsoport sérelmeit, háttérbe szorítását, létszámbeli fogyását, a nyelvvesztés okait is jól ismeri. Költészete mély gyökerekből („Tiefe Wurzel”) táplálkozik, ahogyan a nála idősebb kortársaié is. Ez a nemzetiségi német nyelvű irodalom, amellyel Brenner is közösséget vállal, erős társadalomkritikai ihletésű, azzal a különbséggel, hogy idősebb kortársaival ellentétben ő már szabad légkörben fogalmazhatja meg véleményét a változásokról. Végre a huszonegyedik század küszöbén, a vasfüggöny eltűnése után

megcsillan a remény, hogy a németiség is kellő súllyal kiveheti a részét sorsának irányításából és a város társadalmi, kulturális életében hallathatja hangját. Még húszéves ekkor, de kötelességének érzi, hogy részt vegyen e népcsoport önbizalmának erősítésében, értékeinek felmutatásában, tehát társadalmi feladatot vállal a helyi önkormányzati testületében.

Húszonnégy évesen e feladatvállalásról így nyilatkozik: „Kezdetben számomra az írás inkább szelep volt

ezekben a felgyorsult időkben”. Ha elfogadjuk az általa minősített irodalmat töprengő költészetnek (Besinnungsliteratur), akkor ez az irodalom minden tekintetben, társadalmilag, egyénileg is a szerzője útkeresését tükrözi.

A kötet három ciklusból áll, mindhárom más-más arcát mutatja meg a költőnek. A kötet első füzérében szereplő verseket a magyarországi rendszerváltás körüli események és a költő saját kisebbségéhez kötődő hol lírai, hol kritikus gondolatok ihlették. Ha vallomásról beszélhetünk, a hagyományos értelemben ez csak az *Ödenburg* című versben tapintható ki. Kötődését a városhoz sajátos hangulatú, a „szeretett város és gyűlölt város” refrének közé beszorított hol megható, hol kiábrándítóan kemény költői képek közé rejti. A versben szembeállítja azokat az értékeket (barokk hagyományok, XIX. századi kultúra, Haydn, Liszt nyomai), amiket az ő elődeinek közreműködésével

hoztak létre az itt élők, azokkal a tragikus történelmi eseményekkel, amiket el kellett szenvedniük nyilván az itt élőkötől. Egy népcsoport szomorú tapasztalatai ezek. A többi e ciklusban szereplő vers inkább jövőbe néző és útkereső. A legnagyobb hatású vers e témakörben az *Inschriften*. A tizenegyszer ismételt „Itt vagyunk” valamiféle felszabadult, örömittas győzelmet fejez ki az évtizedek óta átélt mellőzés, elfelejtés fölött. Nem a halotti felirat (*Inschriften*) jelzi a valaha itt élt népcsoport nyomát, hanem az erős, tenni vágyó, kiegyenesedett emberek csoportját idézik meg a vers sorai. Az itt szereplő versek soraiban a nyelv és hagyomány elvesztéséért aggódó, a közösségért tevékenykedő személyiség aggodalma húzódik meg. Brenner nyilván többet lát meg a kilencvenes évek tendenciáiból – társadalmi státusánál fogva is, mint a Német Nemzeti Önkormányzat választott tagja – az átlagemberről. Az *Ungarndeutsch* és a *Volksmärchen* az e problémához kötődő olykor keserű, olykor felemelő élményeket rögzítik. A német szó édes-keserű íze a szájban, a kiegyenesedett gerinc jelenti a fölülkerekedést a kihalás elleni harcban. A *Volksmärchen* a valóság (óvodai oktatás) és a statisztikák közötti hamisságra (kisebbségi fejkvóta) hívja fel a figyelmet. Azért versei nagy részében fölülkerekedik a hit a német kisebbség számára kinyíló lehetőségek aktualitásában, de a kétség és kiábrándulás is megjelenik a *Schein-bar*, *Bedauern* típusú versekben. Látja és meg is jeleníti a valóság kiábrándító pillanatait és alakjait, a megváltozott politikai környezet szerencselovagjait, a felelőtlen karrieristát, a Mammon bűvkörében keringő rajokat, a mindent jobban tudó nagyokosokat (*Die zerstäuben-de..., Kontroverse*).

Ez utóbbi két vers már a következő ciklusból, a *Spür-Sinn*-ből való. A következő két ciklus (*Spürsinn*, *Antasten*) egészen más Brenner mutatnak. A tételődő, befelé forduló, a turbulens világgal szembenálló, az én-problémáival vívódó költőt ismerjük meg ezekben a versekben. A versek megjelenítik a magányos, befelé forduló, értékeket kereső embert, és az egyén szerelemhez, nőiséghez való viszonyát. E versek alaphangja többnyire disszonáns érzelmeket fejez ki, a harmonikus, nyugalmat biztosító párkapcsolat nemigen van jelen. A nőiségről alkotott elvárásokat, ambivalens érzéseket, a hiány és beteljesülés képeit villantják fel a *Fragezeichen*, *Sonntagnachmittag*, *Falterleben* című versek. A *Süden-Haft* című versben elég egyértelműen jelzi, mi az, ami az ő szemében a nőiséget rombolja: „Die Frauen / tragen kein Kind / Dein goldenes Haar / Margarete / ist rot” – mármint hogy a nőiséget nem a parfüm és a frizura kölcsönzi a nőnek, hanem a gyermek-anya kapcsolat. A lét kérdései, az életmód hogyanja is mindig visszatérő gondolat. Ezeknek a verseknek az alanya a „mi”, mi keressük a helyes utat, mi hajtunk a mások értékeire, mi cserélgetjük az arcunkat és érzéseinket, mi fizetünk rohanó életünkért. Mi emberek gondolkodjunk el az élet értékein, hogy a naponta megtörténő találkozás azonos-e a naponta ismétlődő sebek ejtésével (*Täglich*).

Az *Antasten* ciklusban, mint ahogy a címe is utal rá, szerelmi vallomásokkal találunk. Hogy ugyanannak szól-e, nem tudjuk, de mindegyik vers a szerelem egy-egy pillanatát villantja fel: vágyat, beteljesülést, visszatérést. A *Sehnlichst* című vers, amely a kötet címadója, ebben a ciklusban szerepel, az izzó szenvedély nagyon képletes

megfogalmazása. A beteljesült és beteljesületlen szerelem dilemmája újra és újra visszatér, egy a tudatba bevésődött döntéskényszerként, s ki tudja, melyiket érdemes választani, melyik hordozza a boldogságot az egyén számára.

Mint említettem, költői nyelve tömörségében hordozza erejét. Rövid, jelzesszerű főnevek, igenevek uralják a szöveget. Ezek azonban nagy hatású, több jelentésréteget magukban foglaló kifejezések, nemritkán megdöbbentők, elgondolkodtatók. A rövid fogalmazásra eklatáns példa a *Wir* című szöveg. A tíz szóból álló vers súlypontja a mi és a nem. Eszköz nélkül

is érzi az olvasó a belső harcot, amit a vers közvetíteni akar. Az erőteljes nyelv kerüli a fölösleges költőiséget, ugyanakkor szokimondó, nem nélkülözi a durvának ható fordulatokat sem, de ezek nem a megbotránkoztatás eszközei, hanem a belső izzás krátereként törnek elő. A versek másik sajátossága a lírai tartalom felerősítése a ritmus eszközeivel. Utaltam az első versben szereplő „szeretett város, gyűlölt város” ismétlődésére, de az ehhez hasonló összetartó és fokozó eszköz más versekben is megtalálható, pl. *Inscript, Gedanken-Los, Ball*.

Lázár Eszter

Idegenség és regionalitás

Regionalität und Fremde. hrsg. von András F. Balogh und Erhard Schütz. Berling, Weidler Verlag, 2007

A különböző kultúrák, irodalmak vizsgálatánál gyakori eset, hogy az önmagában szemlélt tárgy megértésénél és értelmezésénél sokkal gyümölcsözőbb az az összehasonlító módszer, mely nem csupán egy (nemzeti, nemzetiségi, kisebbségi) irodalmat jelöl ki kutatási célul, hanem az egymás mellett létező, egymással valamilyen kapcsolatban lévő irodalmakat egymáshoz való viszonyukban próbálja megérteni, s az elemzés ezen szándéka egy átfogóbb, szélesebb horizontú kép, eredmény lehetőségét kínálja a kutatóknak. A Balogh F. András és Erhard Schütz szerkesztésében nemrég napvilágot látott *Regionalität und Fremde* (Regionalitás és idegenség) kötet már címében jelzi azt a két fogalmat, amelyek szervezik és irányítják a könyvben helyet kapó tanulmányok kérdésfeltevését. A *Literarische Konstellationen, Visionen und Konzepte im deutschsprachigen Mitteleuropa* (Irodalmi körülmények, víziók és elképzelések a német nyelvű Közép-Európában) alcím tovább árnyalja az olvasó első benyomását: a szerkesztők

ezzel tovább értelmezik a címet, és emellett az alcím szavaiból az is kiderül, hogy a szerzők tisztában vannak mindazzal, hogy elképzeléseikkel, értelmezéseikkel új lehetőségeket nyújtanak, azonban korántsem ringatják magukat az egyedüli és megfellebbezhetetlen igazság kimondásának illúziójába. Az

előszóban a szerkesztők rámutatnak arra, hogy a folyamatosan egységesülő világban egyre nagyobb teret nyer a regionalitás szempontja, hiszen a globális és a regionális a legújabb tapasztalatok és elméletek fényében immár nem feltétlen ellentétpárként léteznek egymás mellett, hanem sokkal inkább egyfajta különös egységben. A globális és regionális fogalmak térnyerése ugyanakkor felerősítette az Idegenre, az Idegenségre való figyelmeztést is a kutatásokban. A kötetben szereplő tanulmányok elsősorban a Közép-Európában élő németek irodalmát elemzik, s a kérdéses irányát erőteljes mértékben meghatározza a kisebbségben, más nemzetek és kultúrák ölelésében élő németek helyzete, tehát az a fajta regionalitás, ami nem a bezártságot, az elzárkózást jelenti ebben az esetben, hanem egy bizonyos viszonyrendszert, kulturális kapcsolatokat. Míg eddig az idegenség elsősorban az Európán kívül területek és kultúrák megismerése során vált érzékelhető tapasztalattá, addig ezek az írások rámutatnak arra, hogy az idegenség nem feltétlenül a térbeli távolság szempontját kell jelentse, hanem a közeli, a mellettünk lévő is nyújthat olyasfajta idegenség-tapasztalatot, ami a másik megértése mellett önmagunk meghatározásában is előnyös lehet.

Erhard Schütz *Regionalität und Fremde. Einleitende Überlegungen* (Regionalitás és idegenség. Bevezető megfontolások) című elméleti tanulmányában Klaus Hermsdorf és Martina Wagner-Egelhaaf munkáira hivatkozva a régiót olyan területként határozza meg, mely változó jegyeinek köszönhetően elválasztható a végtelen tértől, s így behatárolható. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a régió nem egyszerűen fizikai területként van jelen gondolkodásunkban, hanem egy olyan tudományos, politikai vagy kulturális képződményről beszélünk esetében, melynek különböző feltételei és adottságai az értelmezés új és tágabb lehetőségét kínálják. Az idegenség kapcsán pedig megállapítja, hogy sokkal többet nyerhetünk a kulturális különbségek felismerése és megértése révén – önmagunkra vonatkoztatva is –, mint ha csupán az egységet, egyfajta belső esszenciát kívánnánk megőrizni. Itt tér ki arra is, hogy a nacionalizmus nemzeti sztereotípiákat felvonultató ideológiája az, ami a leginkább mozgatja és irányítja az idegenség képzetének létrejöttét. Schütz az irodalom és a régió kapcsán egy új, tömörebb hármast javasol az eddigiek helyett. *Az irodalom bázisát megképző régió* olyan kultúraföldrajzi képződményt ért, melyben fontos az irodalom helyi kötődése, s ezen irodalomban hangsúlyos szerephez jut a kiemelt terület; példaként Günter Grass Danzigra vonatkozó műveit említi. *Az irodalom horizontjaként tételeződő régió* alatt főként az irodalom irányultságát érti; ebben az esetben olyan irodalomról van szó, ami főként egy terület közönségéhez szól, s idetartozónak véli a nyelvjárásban írt műveket. Harmadik kategóriaként beszél a *regióról vagy a regionalitásról mint az irodalom intenciójáról*, ami jelen esetben az a képződmény, amit az irodalmi alkotások – különböző okokból – létrehozhatnak, s itt említi azokat a kisebbségi irodalmakat, melyek az önmeghatározás érdekében egy bizonyos identitásképet teremtenek meg.

Schützhez hasonlóan Andrea Polaschegg tanulmánya is elméleti alapvetéseket tartalmaz a régió és az idegenség/idegen fogalmi kapcsán. A szerző írásában olyan fogalmakat tisztáz, melyek szétválasztása és pontos meghatározása a kötet tanulmányait tekintve különösen fontosak. Az idegen/idegenség

fogalma kapcsán gyakran szóba kerül ennek az „ellentétpárja”, a saját. A szerző rámutat arra, hogy érdemes ezen fogalmak meghatározásánál feltárni a definíció elsődleges szempontjait. Míg az idegen/idegenség esetében a távolság játszik kiemelt szerepet, addig a saját meghatározásában sokkal inkább a különbség. A különbség és a távolság szempontjai már két különböző kategória meglétét sejtetik. Az egyik az *identitás* (Identität), a másik a *megértés* (Verstehen). Míg az identitás megképzése esetében a különbség, addig a megértés folyamatában a távolság válik fontos elemmé. Mindezzel Polaschegg arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy a saját a *másikkal* (das Andere), az idegen/idegenség a *meghittel* (das Vertraute) alkot dichotómiát, s ezen viszonyok látása egyes kultúráközi folyamatok alaposabb megértéséhez vezethet.

A kötetben szereplő tanulmányok a régió (Közép-Európa) és az idegenség fogalmait és ezek az értelmezést irányító szempontját szem előtt tartva széles időszakot ölelnek fel. A középkorról vagy a XIX. századi nemzetiségi törekvésekről szóló írások mellett megtalálhatók olyan szövegek is, melyek a XX. század második felének irodalmi jelenségeit értelmezik. Balogh F. András *Regionales Denken und Fremdbild in den deutschen Flugschriften der Frühen Neuzeit* (Regionális gondolkodás és idegenségképek a korai újkor német röpirataiban) című tanulmányában a XVI. századi röpiratokat vizsgálva mutatja ki, hogy a korabeli német szövegek hogyan szüntetik meg bizonyos mértékben az idegenség képzetét Magyarországgal kapcsolatban. Azáltal, hogy ezekben az írásokban a különböző személyek vagy települések német nevét használták, a röpiratok részlegesen felszámolják az idegenség képződményét, hiszen így megszűnik az a távolság, amit például a nevek vagy nyelv meg nem értése okozhatott. Meike Herrmann *Der fremde Blick auf die Provinz* (Idegen pillantás a vidékre) című tanulmánya már három XX. századi alkotó prózáit értelmezi. Zsuzsa Bánk, Terézia Mora és Herta Müller művei és ezek németországi recepciója kapcsán Herrmann azt vizsgálja, hogy az ezen alkotásokban megjelenő magyarországi és romániai vidék idegen képe miként járult hozzá a szerzők kedvező fogadtatásához és elismeréséhez, és a recepció elemzése arra is rámutat, hogyan változott meg a Kelet-Európáról kialakult kép Németországban.

Az idegenség és a regionalitás, mint a kötetben szereplő elemzések kérdés-feltevését meghatározó szempontok, új távlatokat jelentenek a közép-európai irodalmak értelmezésében. Az irodalmi művek komparatív vizsgálata mellett azonban érdemes lenne a magyar és német irodalomtudomány regionalitással kapcsolatos eredményeit – és meglévő különbségeit – is összevetni, hiszen egyazon régió különböző értelmezési kísérleteinek összehasonlítása bizonyára tovább árnyalná a térség irodalmairól alkotott képünk, s hozzájárulna ahhoz is, hogy a régió különböző kultúrái önmaguk jellegzetességeinek megőrzése mellett Közép-Európa kulturális sokszínűségét is megőrizték.

Vincze Ferenc